

แนวทางการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

Guidelines for Work Performance of Moral Teaching Monks in Schools
According to Sangahavattu IV of Pho Thale District, Phichit Province

พระปาวรัตน์ ฐานิสโร¹ วรภุต เกื่อนช้าง² และปฏิธรรม สำเนียง³
Phra Pavonwat Thanissaro, Worrakrit Thuenchang and Patitham Samniang

Received: February 02, 2022

Revised: April 25, 2022

Accepted: May 05, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม ในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร และ 2) เสนอแนวทางการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร เป็นการวิจัยแบบผสมวิธีระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณ โดยการแบบสอบถามที่มีค่าความเชื่อมั่น .97 กับกลุ่มตัวอย่างที่ได้จากเปิดตารางแคร์ซีและมอร์แกน จำนวน 181 คน จากประชากรทั้งสิ้น 340 คน สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง โดยเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 9 รูป/คน และสรุปข้อมูลปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะ โดยสังเคราะห์นำเสนอเชิงพรรณนา ผลการวิจัย พบว่า 1) สภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 4.22$) เมื่อพิจารณาจากมากไปน้อย ได้แก่ 1) ด้านการวัดผลประเมินผล 2) ด้านการจัดการเรียนการสอน 3) ด้านเนื้อหา 4) ด้านการจัดการเรียนการสอน และ 2) แนวทางการแก้ไขปัญหาและข้อเสนอแนะการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม ในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร 1) ตามหลักทาน ประกอบด้วย อบรมความรู้ เกี่ยวกับรูปแบบการสอน ควรมีการให้กำลังใจในการทำงาน ในการทำงานการสร้างขวัญและกำลังใจ 2) ตามหลักปิยวาจา ประกอบด้วย ผู้บริหารและครูควรใช้

¹ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร; Phichit Provincial Office of Buddhism

²⁻³ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail: pn_biker@hotmail.com, Tel. 099-3856661

ถ้อยคำที่สุภาพในขณะพูดคุย ชี้แนะแนวทางในการทำงานต่าง ๆ 3) ตามหลักสมานัตตตา ประกอบด้วย ควรส่งเสริมให้มีการจัดแหล่งเรียนรู้ที่พร้อมให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ ส่งเสริมให้นักเรียนร่วมคิดค้นผลิตปรับปรุงสื่อ ซึ่งมีแนวทางการแก้ปัญหาโดยพระสอนศีลธรรมควรมีการสอน 4) ตามหลักอรรถจริยา ประกอบด้วย เลือกรูปแบบการวัดประเมินผลให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์การเรียนรู้ สนับสนุนทุนในการซื้อเทคโนโลยีให้พระสอน

คำสำคัญ: แนวทางการปฏิบัติงาน, พระสอนศีลธรรม, หลักสังคหวัตถุ 4

Abstract

The objectives of this research were 1) to study the working condition of morals teaching monks in schools according to Sangahawat 4 in Pho Thale District, Phichit Province; and 2) to propose guidelines for morals teaching monks' work in schools according to Sangahawat 4 in Pho Thale District, Phichit Province. This was a mixed methods research. For quantitative research, the questionnaire had a confidence value of .97 with a sample obtained from the Krazy and Morgan table of 181 people from a total population of 340 people. The statistics used in data analysis were frequency, percentage, mean and standard deviation. In terms of a qualitative research, the tool used in the research was semi-structured interview by collecting data from 9 key informants and summarizing data on problems, obstacles and suggestions by synthesizing descriptive presentation. The results of the research showed that 1) the performance conditions of morals teaching monks in schools in Pho Thale District, Phichit Province, overall was at a high level ($\bar{X} = 4.22$) when considering from high to low: 1) the aspect of evaluation, 2) the aspect of teaching and learning management, 3) the aspect of content, 4) the aspect of teaching and learning management; and 2) guidelines for problem solving and recommendations for the performance of morals teaching monks in schools according to Sangahavatthu 4 in Pho Thale District, Phichit Province were as follows: 1) according to Dana, there should be knowledge training on teaching styles, encouragement to work and morale building, 2) according to Piyavaca, administrators and teachers should use polite words while talking and guidance on different ways of working, 3) according to Samanattatta, there should be promotion to provide learning resources that are ready for students to learn, encouraging students to participate in the invention, production and improvement of media which had a solution to the problem by morals

teaching monks, and 4) according to Atthacariya, an evaluation model should be selected to suit the learning objectives and funds to purchase technology for monks should be supported.

Keywords: Guidelines for Performance, Morals Teaching Monks, Sanghavatthu 4

บทนำ

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ได้พัฒนาให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2562 และตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2432 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ในหมวด 4 ว่าด้วยแนวทางการจัดการศึกษา จะกล่าวถึงหลักการสำคัญของการจัดกระบวนการเรียนการสอน (มาตรา 22) ซึ่งรวมถึงจุดมุ่งหมายและสาระเนื้อหาของหลักสูตร (มาตรา 23 และ 27) กระบวนการจัดการ (มาตรา 24) และการประเมินผล (มาตรา 25) องค์กรที่จัดทำหลักสูตร (มาตรา 26) และเงื่อนไขของความสำเร็จอื่น ๆ ซึ่งได้กำหนดให้การจัดการศึกษาตามหลักสูตรต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546) ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมแห่งความเป็นไทยในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข (อุดมศักดิ์ พลอยบุตร, 2545) นอกจากนี้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ซึ่งถือเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาระดับแรกของไทยที่มุ่งหวังจะยกระดับการศึกษาและปฏิรูปการศึกษาให้มีคุณภาพและมาตรฐาน (กมล ภูประเสริฐ, 2560) กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพของสถานศึกษาในการพัฒนาจิตใจคนโดยมีหลักการในการพัฒนาจิตใจคนให้มีวิสัยทัศน์ เป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข (จันทรานี สงวนนาม, 2562) โดยถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการศึกษาในแผนการศึกษาแห่งชาติ

กระทรวงศึกษาธิการมีหน้าที่โดยตรงในการจัดการศึกษาและมุ่งมั่นในการพัฒนาการศึกษาทั้งด้านปริมาณและคุณภาพให้เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาคน (กิดานันท์ มลิทอง, 2561) เพื่อให้เกิดการพัฒนาประชากรของประเทศให้เต็มตามศักยภาพของแต่ละบุคคลระบบการศึกษาต้องเป็นไปตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2562 ที่กำหนดให้การจัดการศึกษามี 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ (สุวิทย์ มูลคำและอรทัย มูลคำ, 2545) และคุณธรรม มีจริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุขเปิดโอกาสให้สังคมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งเน้นปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทยรู้จักรักษามรดกประเพณีอันดีงามและของประเทศไทยรวมทั้ง

ส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง (ศิริชัย กาญจนวาสี, 2561) ในการปลูกฝังกลุ่มเกลียดด้วยหลักธรรมทางศาสนา เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันชีวิต ให้มีสำนึกผิดชอบชั่วดี มีสติพิจารณาอย่างคิด เพื่อให้นักเรียนในระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ระดับอาชีวศึกษา และระดับอาชีวศึกษามีจิตใจใฝ่ดี เพื่อพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข สามารถที่จะดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ สามารถที่จะนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้จริง พึ่งพาตนเองได้ และใช้ความรู้ อย่างสร้างสรรค์ เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม สอดรับกับนโยบาย

จากเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยเองก็มีสถานะเป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนของจังหวัด พิจิตร พบว่าการทำหน้าที่พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ยังขาดแรงจูงใจ ทำให้ไม่ได้ตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของโครงการนั้นมีข้อจำกัดหลายอย่าง พัฒนาคู่มือให้มีทักษะ (ถุขมนต์ วัฒนาณรงค์, 2560) ความรู้และความชำนาญในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล ปัญญาประดิษฐ์ และภาษาอังกฤษ รวมทั้งการจัดการเรียนการสอนเพื่อฝึกทักษะการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ และมีเหตุผลเป็นขั้นตอน การประยุกต์ใช้หลักการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม 1) ด้านการเนื้อหา 2) ด้านการจัดการเรียนการสอน 3) ด้านการใช้สื่อการสอน 4) ด้านการวัดผลและประเมินผลการประยุกต์ใช้หลักการ ซึ่งผู้วิจัยเองมีความสนใจที่จะศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นว่าเกิดขึ้นเนื่องมาจากปัญหาอันใด และจะมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ให้หมดไปได้อย่างไร จากเหตุผลดังกล่าวนี้เองที่จะศึกษาปัญหาการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนจังหวัดพิจิตร เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษา ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบันให้มากที่สุด

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร
2. เพื่อนำเสนอแนวทางการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี ประกอบด้วย

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาสภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม ในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร โดยใช้วิธีเชิงสำรวจ (Survey Research) ผู้วิจัยนำแบบสอบถามที่รวบรวมได้จากบุคลากรทางการศึกษา จากประชากรที่เป็นบุคลากรทางการศึกษา ผู้อำนวยการและรองผู้อำนวยการสถานศึกษา ข้าราชการครู พนักงานราชการ และครูอัตราจ้าง ผู้ทำหน้าที่ดูแลอำนวยความสะดวกให้การช่วยเหลือพระสอนศีลธรรม สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพิจิตร เขต 2 ในปีการศึกษา 2564 จำนวน 181 คน

ได้จากเปิดตารางแจกแจงและมอร์แกน จำนวน 181 คน จากประชากรทั้งสิ้น 340 คน สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามแบบมาตราส่วนประเมินค่า (Numerical Rating Scale) มี 5 ระดับ มาวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS คุณภาพของเครื่องมือมีความเที่ยงเท่ากับ .97

ขั้นตอนที่ 2 แนวทางการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม ในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร โดยเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 9 รูป/คน ด้วยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi Structure Interview) และวิเคราะห์คำให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis Technique) ผู้วิจัยขอหนังสือจากศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ ถึงผู้เชี่ยวชาญซึ่งประกอบด้วย พระสังฆาธิการ ผู้บริหารและครูในสถานศึกษาสังกัดพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพิจิตร เขต 2 เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยนำหนังสือขอความร่วมมือไปยังผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 9 รูป/คน พร้อมแบบสัมภาษณ์ เพื่อเป็นข้อมูลในการเตรียมความพร้อมในการให้สัมภาษณ์ พร้อมนัดหมายวัน เวลา และสถานที่ในการสัมภาษณ์ โดยให้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้กำหนดนัดหมาย ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ ตามที่นัดหมาย วัน เวลาและสถานที่ในการสัมภาษณ์ โดยมีการบันทึกเสียง จดบันทึกและถ่ายภาพระหว่างการสัมภาษณ์ เพื่อหาแนวทางในการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

สรุปผลการวิจัย

1. สภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ผลการวิจัย พบว่า

1.1 ด้านเนื้อหา ผลการวิจัย พบว่า การปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร มีความคิดเห็นการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม ในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ด้านเนื้อหาโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก สภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ด้านเนื้อหาโดยภาพรวมอยู่ในระดับมากและเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ระดับสูงสุดในด้านเนื้อหา คือ สถานศึกษาได้สนับสนุนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายการศึกษาตามนโยบายการศึกษาชาติ และต่ำสุด 3 อันดับ ได้แก่ อันดับ 1 สถานศึกษาได้สนับสนุนความสามารถในการกำหนดเนื้อหาสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551 อันดับ 2 สถานศึกษาได้ส่งเสริมความสามารถในการกำหนดหน่วยการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับหลักสูตร และอันดับ 3 สถานศึกษาได้สนับสนุนความรู้เกี่ยวกับการนิเทศการสอน และการสร้างความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาด้านการสอน

1.2 ด้านการจัดการเรียนการสอน ผลการวิจัย พบว่า การปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร มีความคิดเห็นการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ด้านการจัดการเรียนการสอน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละข้อ พบว่า สภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ด้านการจัดการเรียนการสอนโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ระดับสูงสุดในด้านการจัดการเรียนการสอน คือ สถานศึกษาได้สนับสนุน ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการสอน ต่ำสุด 3 อันดับได้แก่ อันดับ 1 สถานศึกษาได้สนับสนุน ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการสอน อันดับ 2 สถานศึกษาได้ส่งเสริม ความสามารถในการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีแรงจูงใจในขณะที่ทำการสอน และอันดับ 3 สถานศึกษาได้สนับสนุน ความสามารถในการกำหนดเนื้อหาที่กระตุ้นความสนใจนักเรียน ในขณะที่ปฏิบัติการสอน

1.3 ด้านการใช้สื่อการสอน ผลการวิจัย พบว่า การปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร มีความคิดเห็นการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม ในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ด้านการใช้สื่อการสอน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละ ข้อพบว่า สภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร การใช้สื่อการสอนโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ระดับสูงสุดในด้านการใช้สื่อการสอน คือ สถานศึกษาได้สนับสนุน ความสามารถในการส่งเสริมให้นักเรียนร่วมคิดค้นผลิตปรับปรุงสื่อประกอบการเรียนรู้ และต่ำสุด 3 อันดับ ได้แก่ อันดับ 1 สถานศึกษาได้สนับสนุน ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการสอน อันดับ 2 สถานศึกษาได้ส่งเสริม ความสามารถในการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีแรงจูงใจในขณะที่ทำการสอนและอันดับ 3 สถานศึกษาได้สนับสนุน ความสามารถในการกำหนดเนื้อหาที่กระตุ้นความสนใจนักเรียน ในขณะที่ปฏิบัติการสอน

1.4 ด้านการวัดผลประเมินผล ผลการวิจัย พบว่า การปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร มีความคิดเห็นการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ด้านการวัดผลประเมินผล โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละข้อ พบว่า สภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ด้านการวัดผลและประเมินผลโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ระดับสูงสุดในด้านกรวัดผลและประเมินผล คือ สถานศึกษาได้สนับสนุน ความสามารถในการเลือกรูปแบบการวัดประเมินผลให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์การเรียนรู้ และต่ำสุด 3 อันดับ ได้แก่ อันดับ 1 สถานศึกษาได้สนับสนุนความสามารถในการส่งเสริมให้นักเรียนร่วมคิดค้นผลิตปรับปรุงสื่อ อันดับ 2 สถานศึกษาได้สนับสนุนความสามารถในการประเมินผล

การใช้สื่อการเรียนการสอนและอันดับ 3 สถานศึกษาได้ส่งเสริมความสามารถในการหาสื่อจากแหล่งต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา

2. แนวทางการแก้ไขปัญหาและข้อเสนอแนะการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

2.1 ด้านเนื้อหา ปัญหา คือ ขาดความเข้าใจในการจัดทำเนื้อหา สถานศึกษาทั้งไม่สามารถกำหนดโครงสร้างหลักสูตรได้ตามเป้าประสงค์ที่จะให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ข้อเสนอแนะควรวางแผนการทำงานให้ว่าพระสอนศีลธรรมนั้นยังไม่มีความรู้เข้าใจเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายการศึกษาตามนโยบายการศึกษาชาติเท่าที่ควร การทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตรการศึกษานั้นไม่มีผู้ที่จะอธิบายให้พระสอนศีลธรรมได้เข้าใจอย่างชัดเจนและเนื้อหาการสอนของพระสอนนั้นบางครั้งไม่สามารถประยุกต์เข้ากับสถานศึกษาได้

2.2 ด้านการผลิตและการใช้สื่อ ปัญหา คือ ขาดความรู้ในการใช้เทคโนโลยีในการสอน รวมทั้งขาดเทคโนโลยีในการสอน ข้อเสนอแนะควรสนับสนุนการปฏิบัติการสอนนั้นน้อยเกินไป ไม่เพียงพอกับเนื้อหาสาระที่เตรียมไปสอนจึงทำให้ไม่ประสบความสำเร็จกับเนื้อหาที่เตรียมไปในแต่ละคาบสอน การใช้สื่อในการสอนนั้นมีปัญหาทางโรงเรียนไม่มีเครื่องมือที่จะรองรับกับข้อมูล เช่น จอโปรเจคเตอร์ เป็นต้น

2.3 ด้านการดำเนินการสอน ปัญหา คือ นักเรียนไม่เชื่อฟัง ไม่สามารถควบคุมชั้นเรียน ได้ดีเท่าที่ควรในขณะทำการสอน ข้อเสนอแนะ พระสอนศีลธรรมควรพัฒนาศักยภาพตัวเองในเรื่องของเทคโนโลยีเพื่อคิดค้นผลิตปรับปรุงสื่อเพื่อประกอบการจัดการเรียนรู้ที่จะส่งเสริมการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาให้ดีและมีประสิทธิภาพมากกว่า

2.4 ด้านการวัดผลประเมินผล ปัญหา คือ สถานศึกษาไม่ได้ให้ระเบียบการวัดผล ประเมินผลของสถานศึกษาแก่พระสอนศีลธรรม พระสอนศีลธรรมไม่มีความรู้เรื่องเกี่ยวกับระเบียบการวัดและประเมินของสถานศึกษาเท่าที่ควร ความเข้าใจในการประเมินเด็กตามความเป็นจริงนั้นน้อยมาก ไม่มีความสามารถในการเลือกรูปแบบการวัดผลประเมินผลเนื่องจากพระสอนศีลธรรมแต่ละรูปมีระดับการศึกษาที่แตกต่างกันทำให้ไม่เข้าใจในการแปลผลและนำไปปรับปรุงพัฒนาการจัดการเรียนการสอนได้

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง “สภาพการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม ในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ได้แก่ ด้านเนื้อหา ด้านการจัดการเรียนการสอน ด้านการใช้สื่อการสอน และด้านการวัดผลประเมินผล ในภาพรวมมีปัญหาในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า

1. ด้านเนื้อหา พบว่า มีค่าเฉลี่ยรองจากด้านการจัดการเรียนการสอน มีระดับมากที่สุดที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษามีความตระหนักรู้ และให้ความสำคัญกับเนื้อหาอย่างมาก เนื่องจากหลักสูตรเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการศึกษาตลอดจนใน

ปัจจุบัน มีการกำหนดให้สถานศึกษาจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา (Stakeholder) ดังนั้นสถานศึกษาได้สนับสนุนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายการศึกษาตามนโยบายการศึกษาชาติกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องดังกล่าว อย่างไรก็ตามจากการพิจารณารายชื่อ พบว่า มีค่าเฉลี่ยมาก ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากสถานศึกษาในปัจจุบัน สามารถกำหนดหลักสูตรที่สอดคล้องเหมาะสมกับสถานศึกษาได้เอง การกำหนดหลักสูตรดังกล่าว ทำให้พระสอนศีลธรรมตามสาระเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาตามหนังสือที่โรงเรียนมอบหมายให้ไม่เพียงพอกับเนื้อหาที่กำหนดไว้ในเนื้อหาต้องใช้คู่มือ ตำราหลายเล่มรวมทั้งเนื้อหาสาระวิชาพระพุทธศาสนามีมาก จึงทำให้พระสอนศีลธรรมในสถานศึกษากำหนดหน่วยการเรียนรู้ได้ไม่ครอบคลุมตามหลักสูตรสถานศึกษาที่กำหนดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยพระสมพร อุซุมโม (2561) พบว่า ด้านพัฒนาเนื้อหาอยู่ในระดับมาก และสอดคล้องกับงานวิจัยของมนัส เฟ็งหมู (2559) พบว่า ด้านเนื้อหาอยู่ในระดับมาก

2. ด้านการจัดการเรียนการสอน พบว่า พระสอนศีลธรรมมีความคิดเห็นการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร อยู่ในระดับมาก ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากเมื่อพิจารณาเกณฑ์ในการคัดเลือกพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนตามประกาศของกรมการศาสนา ซึ่งกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าสอนศีลธรรมในโรงเรียนว่า จะต้องสำเร็จการศึกษานักธรรมชั้นเอก สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้ง 2 แห่ง หรือเป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นตรีขึ้นไป ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวเป็นการบ่งชี้ว่าพระสอนศีลธรรมผู้นั้น เป็นผู้มีความรู้ในทางพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ดังนั้นในการจัดการเรียนการสอนจึงมีระดับความเห็นมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายชื่อ พบว่า มีค่าเฉลี่ยมากทุกข้อ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูปริยัตติธรรมาวุธ (วิรัช ต้นชวน) (2548) พบว่า ด้านพัฒนาหลักสูตรอยู่ในระดับมาก และสอดคล้องกับงานวิจัยของมนัส เฟ็งหมู (2559) พบว่า ในด้านหลักสูตรอยู่ในระดับมาก

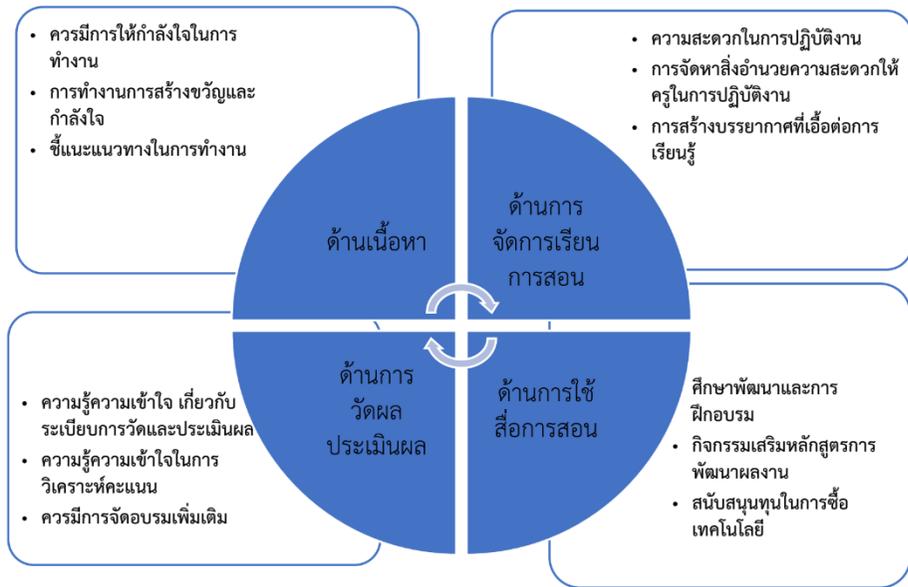
3. ด้านการใช้สื่อการสอน พบว่า พระสอนศีลธรรมมีความคิดเห็นการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร อยู่ในระดับมาก ที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาเป็นความรู้ที่ต้องปฏิบัติ แล้วจะเกิดผลการสอนในสถานศึกษาเป็นเพียงการให้ความรู้ในเนื้อหา เนื่องจากพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา ไม่ได้มีบทบาทหน้าที่เต็มรูปแบบเหมือนบุคลากรครูในโรงเรียน การนำนักเรียนไปยังแหล่งเรียนรู้จึงเป็นไปได้ยาก พระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาบางรูปไม่ได้รับการจัดสรรเงินงบประมาณในการจัดซื้อวัสดุฝึกสอน และสอบเนื่องจากไม่ได้เป็นบุคลากรครูในโรงเรียน การจัดซื้อวัสดุในการผลิตสื่อ จึงเป็นหน้าที่ของพระสอนศีลธรรมซึ่งบางรูปก็ไม่มีปัจจัย เงินปัจจัยที่ได้ก็มีเพียงค่าตอบแทนที่ได้จากการปฏิบัติหน้าที่พระสอนศีลธรรมเท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระสมพร อุซุมโม (2561) ที่กล่าวว่า ถึงแม้จะมีหน่วยงานต้นสังกัดจัดอบรมเรื่องการผลิตสื่อให้ แต่พอมาถึงโรงเรียนแล้วก็ไม่มีความรู้ไม่มีเครื่องมือให้เลย และสอดคล้องกับงานวิจัย

ของณัฐริกา ล้มเฉลิม (2554) ที่กล่าวว่า ปัญหาที่สำคัญในด้านการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ คือ การผลิตสื่อทางพระพุทธศาสนาที่ขาดความน่าสนใจ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากการสร้างหลักสูตรวิชาพระพุทธ ศาสนาของสถานศึกษาต่าง ๆ นั้นสถานศึกษายังขาดผู้เชี่ยวชาญวิชา พระพุทธศาสนาร่วมสร้างหลักสูตร และผลิตสื่อที่หลากหลายให้ทันสมัย การผลิตสื่อทางพระพุทธศาสนาไม่ได้รับการสนับสนุน สื่อทางพระพุทธศาสนาที่มีอยู่หรือการถ่ายทอดหลักธรรมหรือการเทศน์ของพระวิทยากรยังเป็นภาษาที่ยากต่อการเข้าใจ การผลิตรายการวิทยุโทรทัศน์ เทปเสียงและวีซีดีที่สน ที่ใช้ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนายังไม่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ทำให้สื่อการสอนขาดความน่าสนใจนั่นเอง

4. ด้านการวัดผลประเมินผล พบว่า พระสอนศีลธรรมมีความคิดเห็นการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า มีค่าเฉลี่ยมากทุกข้อ ที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากพระสอนศีลธรรมส่วนใหญ่มีความรู้พื้นฐานในวิชาชีพรู และได้สำเร็จการศึกษาในสาขาวิชาครุศาสตร์ หรือมีใบประกอบวิชาชีพรู รวมทั้งมีความรู้ทางโลกในระดับปริญญาตรี และได้เข้ารับการอบรม เนื่องจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ถวายความรู้ ด้านการวัดผลประเมินผล หรืออาจมีแต่น้อยและไม่ต่อเนื่อง หรือสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง หรือเป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นตรี ขึ้นไป ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวก็ไม่ได้เป็นตัวบ่งชี้ว่าพระสอนศีลธรรมรูนั้นมีความรู้ ความสามารถในวิชาชีพรู แต่เป็นการบ่งชี้ว่าพระสอนศีลธรรมรูนั้น เป็นผู้มีความรู้ในทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น เนื่องจากวิชาชีพรูต้องประกอบด้วยความรู้และทักษะ ความชำนาญเฉพาะทางในการจัดการเรียนการสอน การสอนเฉพาะสาขาครุศาสตร์เท่านั้น และการกำหนดคุณสมบัติก็มิได้ระบุให้รับเฉพาะพระที่มีวุฒิความรู้ด้านครุศาสตร์บัณฑิต แต่เป็นเพียงภาพกว้างที่กำหนดรับเฉพาะผู้จบปริญญาตรี เท่านั้น ดังนั้นจึงไม่สามารถบอกความรู้ความสามารถของพระสอนศีลธรรมในด้านวิชาชีพรูได้ ในการปฏิบัติงานสอนจึงอาจเกิดปัญหา โดยเฉพาะการวัดผลประเมินผลที่ต้องการความรู้ ความชำนาญ และทักษะในการปฏิบัติอย่างมาก เพื่อให้การวัดผลประเมินผล ครอบคลุมในทุกด้านทั้ง ด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยพระมหาสมศักดิ์ ศรีบริบูรณ์ (2551) พบว่า ครูพระสอนศีลธรรมมีความต้องการพัฒนาสมรรถภาพการสอนด้านการวัดผลประเมินผลอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องจากครูพระส่วนใหญ่ไม่ได้มีความรู้พื้นฐานใน วิชาชีพรูมาแต่เดิม เนื่องจากไม่ได้สำเร็จการศึกษาในสาขาวิชาครุศาสตร์ กิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดขึ้นเพื่อถวายความรู้ด้านการวัดผลประเมินผลแก่ครูพระอาจไม่ มีประสิทธิภาพเพียงพอไม่ต่อเนื่อง

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่อง “การปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม ในสถานศึกษา ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร” มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ผู้รับผิดชอบโครงการพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาทุกระดับ ควรมีการสร้าง ความเข้มแข็ง ความรู้ ความสามารถ ในด้านเนื้อหา ด้านการจัดการเรียนการสอน ด้านการใช้สื่อการสอน และด้านการวัดประเมินผลให้แก่พระสอนศีลธรรม การจัดระบบการเรียนการสอนตามหลักธรรมสังคหวัตถุ 4 จะพบปัญหาในด้านทาน คือ การจัดการเรียนการสอนขาดการบูรณาการสู่การปฏิบัติจริง เพราะการจัดการเรียนการสอนของครูไม่ค่อยเตรียมการสอนล่วงหน้า ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากภาระงานที่มากเกินไป แนวทางในการแก้ไข ควรมีการศึกษาจุดประสงค์และการเตรียมการเรียนการสอนล่วงหน้าเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ตามจุดประสงค์และบรรลุวัตถุประสงค์

2. ผู้บริหารสถานศึกษา ควรมีการกำหนดนโยบายอย่างชัดเจนในการส่งเสริมสนับสนุนการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรม ให้เหมือนกับบุคลากรครูในสถานศึกษา มีการนิมนต์เข้าร่วมประชุมให้คำปรึกษาที่ดีในการพัฒนากระบวนการวิจัยในชั้นเรียนให้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอน เพราะครูผู้สอนบางคนไม่นำผลการวิจัยมาใช้ในการแก้ปัญหา จึงทำให้ปัญหาในการวิจัยไม่ได้รับการแก้ปัญหา ดังนั้น ผู้นิเทศควรสนับสนุนให้คำปรึกษาที่ดีในเรื่องนี้เป็นพิเศษเพื่อให้ปัญหาที่ได้จากการวิจัยได้รับการแก้ไข และได้รับการพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้อง

3. ผู้บริหารโครงการ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ควรมีการนิเทศการดำเนินงานโครงการ ผู้บริหารและครูควรใช้ถ้อยคำที่สุภาพในขณะพูดคุย หรือชี้แนะแนวทางในการทำงานต่างๆ เพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้กับเพื่อนร่วมงาน อีกทั้ง เพื่อให้มีกำลังใจในการทำงาน ควรมีการให้กำลังใจในการทำงาน ในการทำงานการสร้างขวัญและกำลังใจเป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. ควรมีการศึกษาอย่างเจาะลึก ควรมีนโยบายให้เป็นที่ไปในแนวทางเชิงรุก เพื่อให้เข้ากับสถานศึกษา หลักสูตรควรจะใช้หลักสูตรเดียวกันทั้งหมด เน้นการปฏิบัติทางด้าน พระพุทธศาสนาให้มากโดยการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทในการบริหารด้าน หลักสูตรให้สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาแห่งชาติ

2. ควรมีการศึกษาแนวทางการประสานความร่วมมือกับองค์กรทั้งภาครัฐ และ เอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder) ในการส่งเสริมดำเนินงานโครงการพระสอน การจัดการเรียนการสอนขาดการบูรณาการสู่การปฏิบัติจริง เพราะการจัดการเรียนการสอนของครู ไม่ค่อยเตรียมการสอนล่วงหน้า ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากภาระงานที่มากเกินไป แนวทางในการแก้ไข ควรมีการศึกษาจุดประสงค์และการเตรียมการเรียนการสอนมาล่วงหน้าเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ ตามจุดประสงค์และบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

3. ควรมีหน่วยงานที่รับผิดชอบในการติดตาม ประสานงานและคอยช่วยเหลือ สนับสนุนในการสอนของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนของแต่ละรูป โดยเฉพาะการการ ประเมินผลการใช้หลักสูตรสถานศึกษา แนวทางในการพัฒนา คือ ควรมีการติดตามการใช้ หลักสูตรอย่างต่อเนื่องและทำอย่างเป็นทางการ และมีการประเมินผลการใช้หลักสูตร สถานศึกษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อวิเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย ให้สามารถเก็บไว้เป็นข้อมูลของ สถานศึกษาและนำมาพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาร่วมกันทุกฝ่ายอย่างเป็นรูปธรรม

เอกสารอ้างอิง

- กมล ภูประเสริฐ. (2560). *การบริหารงานวิชาการในสถานศึกษา*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: เสริมสินพีร เพรส ซิสเท็ม.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2546). *หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2545*. กรุงเทพฯ: องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).
- กฤษมนต์ วัฒนานรงค์. (2560) *เทคโนโลยีเทคนิคศึกษา*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาครุศาสตร์ เทคโนโลยีคณะครุศาสตร์อุตสาหกรรม สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ.
- กิตานันท์ มลิทอง. (2561) *เทคโนโลยีการศึกษาและนวัตกรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- จันทรานี สงวนนาม. (2562) *ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารการศึกษา*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บริษัท บุ๊คพอยท์ จำกัด.
- ณัฐธิดา ลิ้มเฉลิม. (2554). *การศึกษาแนวทางการจัดการศึกษารูปแบบในสถานศึกษา*. (ปริญญาานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พระครูปริยัติธรรมมาวู (วิรัช ต้นชวน). (2548). *บทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษา ในจังหวัดกระบี่ ตรัง และพังงา*. (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พระมหาสมศักดิ์ ศรีบริบูรณ์. (2551). *ศึกษาแนวทางในการพัฒนาสมรรถภาพการสอนของครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานในเขตกรุงเทพมหานคร*. (สารนิพนธ์ศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พระสมพร อุษุฒโม. (2561). *ศึกษาการบริหารงานวิชาการของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาจังหวัดพิจิตร เขต 2*. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 1(1), 69-82.
- มนัส เฟื่องหมู. (2559). *ภาวะผู้นำแบบเปลี่ยนแปลงสภาพในการพัฒนางานบริหารงานบุคคลเชิงพุทธ ในสถานศึกษาอำเภอบึงสามพัน จังหวัดเพชรบูรณ์*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารการศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศิริชัย กาญจนวาสี. (2561) *การประเมินผลการสอนระดับอุดมศึกษา*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุวิทย์ มูลคำและอรทัย มูลคำ. (2545). *21 วิธีจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาระบบความคิด*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- อุดมศักดิ์ พลอยบุตร. (2545). *ครูยุคใหม่...ครูยุคปฏิรูป*. *วารสารวิชาการ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน*, 5(1), 22-24.